

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՀ ԼԱԲՈՐԱՏՈՐԻԱ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԱՏՐԱՏԵԳ

*Տարեկան ամփոփիչ հանրապետական գիրաժողովի
հոդվածների ժողովածու*

1(1)

Երևան
ԵՊՀ հրատարակչություն
2018

**Հրատարակության և երաշխավորել Երևանի պետական
համալսարանի ՀՀԻ գիտական խորհուրդը**

**Խմբագրական խորհրդի կազմ
Գլխավոր խմբագիր՝**

Սիմոնյան Ա. Հ. (ՀՀ ԳԱԱ
քրթակից անդամ, պատմական
գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ԵՊՀ)

Խմբագրակազմ

Մելքոնյան Ա. Ա. (պատմական
գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ակադեմիկոս,
ՀՀ ԳԱԱ),

Քեռյան Գ. Մ. (քաղաքական գիտ.
դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ),

Քոչարով Վ. Վ. (պատմական
գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ՌԴ, Սանկտ
Պետերբուրգի պետական
համալսարան)

Սաֆրասոյան Ռ. Ա.

(պատմական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ակադեմիկոս,
ՀՀ ԳԱԱ),

Պետրոսյան Գ. Վ.

(բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ),

Հովսեփյան Մ. Մ.

(բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ),

Մելքոնյան Ռ. Հ. (բանասիրական
գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ԵՊՀ),

Ջամալյան Գ. Վ. (հոգեբանական
գիտությունների թեկնածու,
ԵՊՀ),

Հովհաննիսյան Ա. Կ.

(պատմական գիտությունների
թեկնածու, ՀՀ ՊՆ),

**Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
Երևանի պետական համալսարան**

Խմբագրության հասցեն՝

ՀՀ, 0025, Երևան,

Ալեք Մանուկյան 1,

ԵՊՀ ռազմավարական

հետազոտությունների ԳՀ

լաբորատորիա:

Հեռ.՝ 094 84-17-67

Էլ. կայք՝ publications.y-su.am

publishing.y-su.am

armcsr.com

**Խմբագրությունը կարող
է հրապարակել նյութեր՝
համամիտ չլինելով հեղինակների
տեսակետներին:**

e-mail: info@armcsr.com,

publishing@ysu.am

Տպագրական 11.25 մամուլ:

Տպաքանակը՝ 150

Հանձնված է շարվածքի՝

29.03.2018

Հանձնված է տպագրության՝

20.07.2018

ԱԹՍ-ՆԵՐԻ ԴԵՐՆ ՈՒ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԴԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐՈՒՄ

Արծրուն Հովհաննիսյան, ՀՀ ՊՆ

Անօդաչու թռչող սարքը (ԱԹՍ)¹ որպես ապագա պատերազմների լավագույն մեքենաներից մեկը, հետաքրքրում է շատերին: Այսօր այդ միջոցները լայն տարածում են գտնում, ստեղծվում են ԱԹՍ-ների ամենատարբեր տեսակներ և կիրառվում մարտական գործողությունների ժամանակ: Այս առումով անհաժեշտ է նախ հասկանալ դրանց մարտավարատեխնիկական բնութագրերը և կիրառման առանձնահատկությունները մեր տեղանքում, հատկապես որ մեզանում դրանց կիրառման համար մեծ պոտենցիալ կա: Խնդիրն առավելապես կարևոր է այլ գորատեսակների՝ լեռներում վարած մարտական գործողությունների առանձնահատկությունների հետ կապված (վերջին հանգամանքն ավելի մեծ նշանակություն ունի ավիացիայի համար, քանզի ավիացիոն ստորաբաժանումները հիմնականում գործում են համագորային ստորաբաժանումների հետ համատեղ, նպաստում են նրանց խնդիրների բարեհաջող կատարմանը և ինչքան էլ որ հզոր են, հակառակորդին հաղթելու վերջնական խնդիրն ինքնուրույն չեն կարող լուծել):

Մինչ օրս մասնագետների կողմից հստակեցված չեն ԱԹՍ-ների դասակարգումը և դրանց ներկայացվող պահանջները: Ընդհանուր առմամբ դրանք բաժանվում են երեք խմբի՝ ռազմավարական, մարտավարական և հատուկ նշանակության: Յուրաքանչյուր խումբն իր հերթին բաժանվում է ենթախմբերի՝ ըստ քաշի, թռիչքի բարձրության, հեռավորության և ժամանակի:

ԱԹՍ-ների բավականին լայն կիրառությունը հիմնականում հարուստ է հետախուզական կենսագրությամբ, իսկ մարտական կիրառություն ունեցել են սահմանափակ երկրներում¹: Այսօր որոշ մարտական գործողությունների ժամանակ ԱԹՍ-ների կատարած հետախուզության մասշտաբները նույնիսկ գերազանցում են սովորական ինքնաթիռների և անգամ արբանյակային հետախուզության

¹ Ի դեպ, սովորական թռչող սարքերը ևս առաջին անգամ կիրառվել են որպես հետախույզներ, տես **Андреев И. А.**, Боевые самолеты, Москва, 1992, էջք 19-20:

մասշտաբներին: Վերոնշյալ հետախուզական տեղեկատվության ծավալները ներկայումս այնքան մեծ են, որ խնդիրներ են ի հայտ գալիս անգամ դրանց մշակման ընթացքում:

Հետախուզական նպատակներով ԱԹՄ-ների կիրառումը գնալով ավելի ու ավելի պահանջված է դառնում: Սի քանի տասնամյակների ընթացքում այդ նպատակի համար ԱԹՄ-ների լայնածավալ կիրառման արդյունքում արդեն իսկ հստակ ձևավորվել է ԱԹՄ-ների հետախուզության տեսությունը: Համաձայն դրա՝ ԱԹՄ-ները կարող են կատարել տարատեսակ հետախուզական գործողություններ՝ իրական ժամանակում հակառակորդի մասին օպտիկական, տեսաձայնային և այլ տեղեկությունների հավաքում, փոխանցում համապատասխան մարմիններին, հակառակորդի նշանակետերի վրա սեփական հրետանու, ավիացիայի և խոցման այլ միջոցների կրակի ուղղորդում, նշանառում: Հենց միայն այս խնդիրների հստակ իրականացումը կարող է հսկայական նշանակություն ունենալ մարտական գործողությունների ելքի հարցում: Ինչպես զիտենք, այս ամենն արդեն հաջողությամբ իրականացնում են թե՛ հայկական և թե՛ ադրբեջանական ՉՌԻ-երը:

Օդային հետախուզությունը պետք է կատարվի ցանկացած կլիմայական պայմաններում, պետք է լինի անընդհատ, բազմատեսակ և ընդգրկի հնարավորինս ավելի մեծ տարածություն ու երկար ժամանակահատված: Հետախուզական տեղեկությունները պետք է ստացվեն իրարից նույնիսկ շատ տարբերվող, փոքր ու մեծ ստորաբաժանումների (սարքերի) կողմից, այնուհետև մշակվեն շատ արագ, ճշգրիտ, կենտրոնացված և օպերատիվ եղանակով:

ԱԹՄ-ների կողմից տրամադրված հետախուզական տվյալների ստացումն ու մշակումը դեռ խնդրի մի մասն են: Համագորային (հատկապես նոր տեսակի) մարտի ժամանակ այդ տեղեկություններն ունեն հսկայական նշանակություն, բայց միայն ժամանակին, նպատակային և ճիշտ կիրառման դեպքում: Եթե Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ համագորային մարտի կազմակերպման համար հրամանատարներն ունեին մոտ կես ամիս ժամանակ, ապա այսօր, չնայած նրան, որ մարտի բազմակողմանի ապահովման միջոցառումներն զգալիորեն ավելացել են, պատերազմը պահանջում է այդ բարդ ու մանրակրկիտ պլանավորումն ավարտել մի քանի ժամվա ընթացքում: Հենց այդտեղ էլ ի հայտ է գալիս օպե-

րատիվ և ստույգ տվյալների անհրաժեշտությունը:

Թվարկված պահանջները լիովին իրագործելու համար՝ ԱԹՍ-ների կիրառությունը ժամանակի ընթացքում ընդունել է տարատեսակ ձևեր: Կրկին արժարժվում է ԱԹՍ-ների մասնակի և համակարգային կիրառության գաղափարը: Օրինակ՝ ԱԹՍ-ների՝ որպես հետախույզների առաջին լայնածավալ կիրառությունը Վիետնամում մասնակի կիրառության օրինակ էր, քանի որ միաժամանակ կիրառվում էին սահմանափակ քանակությամբ ԱԹՍ-ներ սահմանափակ զորատեսակների համար: Սակայն ԱԹՍ-ների կողմից ստացված տեղեկությունն օգտագործվում էր բոլոր հրամանատարությունների կողմից, քանի որ այն մեծ ծավալներ էր ընդգրկում, հետևաբար՝ կրում էր համակարգային տարրեր:

Իսրայելա-արաբական պատերազմների ժամանակ լայն կիրառում գտան և զարգացան ԱԹՍ-ների մասնակի կիրառությունները: ԱԹՍ-ները կիրառվում էին մեկ զորատեսակի և անգամ կոնկրետ ստորաբաժանումների համար: Օրինակ՝ 1973 թ. պատերազմի ժամանակ առաջին անգամ ԱԹՍ-ները կիրառվեցին հատուկ ցամաքային զորքերի շահերի համար, իսկ հետագայում նույնիսկ մեկ սարքն ապահովում էր այս կամ այն գնդի հետախուզական տեղեկատվաապահովումը: Մասնակի կիրառության օրինակներ եղան նաև իրաքյան առաջին պատերազմի ժամանակ: Դաշնակից պետությունների շատ հրետանային գնդեր ունեին իրենց առանձին ԱԹՍ-ները, որոնք մեծ ճշտությամբ ուղղորդում էին հրետանային կրակը: Նման խնդիր էր լուծում մասնավորապես ֆրանսիական «MART» ԱԹՍ-ն²: Իրաքյան 2003 թ. պատերազմի ժամանակ ամերիկյան «Delta» հատուկ ստորաբաժանման զինվորներն իրենց պաշտպանական սաղավարտներին ամրացված էկրաններին անմիջապես տեսնում էին իրենց շրջակայքում տեղի ունեցող ամեն անցուղարձ: Տեղեկությունն ստացվում էր «Dragon Eye» հետախուզական ԱԹՍ-ներից: Հատուկ ստորաբաժանման մարտիկները հետախուզական ԱԹՍ-ների հաղորդած տվյալներով հայտնաբերված թիրախները վերացնելու համար կարող էին դիմել մարտական «MQ-1/RQ-1 Predator» ԱԹՍ-ների կիրառությանը: Վերջինս կիսավտոմատ ռեժիմում խոցում էր հայտնաբերված թիրախը: Ոչնչացման ենթակա

² Տես Стрелецкий А., Беспилотная авиация сухопутных войск Франции, ЗВО, №9, 2000, էջ 24-28:

քիրախնները կարող էին լինել մինչև անգամ առանձին դիպուկահարներ: Սա արդեն համակարգային կիրառության փոքրիկ տարբերակ է՝ սահմանափակ տարածքում սահմանափակ խնդիրների լուծման համար:

Ժամանակակից ԱԹՄ-ների հնարավորությունները

ԱԹՄ-ների մասնակի կիրառությունը սահմանափակ ստորաբաժանումների կամ ստորաբաժանման կողմից սահմանափակ տարածքում և ժամանակում կոնկրետ տեղեկություն ստանալու համար հարավկովկասյան մեր փոքր տարածաշրջանում կարող է զգալիորեն բարձրացնել տվյալ ստորաբաժանման և նույնիսկ ամբողջ զորամիավորման մարտական հնարավորությունները³: Օրինակ՝ մեկ համագորային զորամիավորմանը տրված ԱԹՄ-ների ստորաբաժանումը կարող է այդ զորամիավորմանն ապահովել անընդհատ հետախուզական ստույգ տվյալներով՝ ռազմաճակատի ամբողջ երկայնքով և խորությամբ: Ներկայումս գոյություն ունեցող և բազմիցս կիրառված ԱԹՄ-ներն ապացուցել են այդօրինակ հնարավորությունները: Դրանք կարող են օդում մնալ մինչև 6-8 ժամ, կարող են թռչել մինչև 150-200 կմ: ԱԹՄ-ների նման ստորաբաժանման մեջ կան մի քանի թռչող սարքեր, և ստորաբաժանումը կարող է արագ տեղաշարժվել՝ հմտությամբ շարժվելով զորամիավորման ամբողջ ճակատով: ԱԹՄ-ների կիրառման մարտավարությունը ներկայումս կատարելագործվել ու հղկվել է և շարունակում է զարգանալ: Արդյունքում համագորային հրամանատարները կարող են գործել ավելի ճիշտ և համարձակ, քանզի ռազմարվեստի պատմությունը վաղուց փաստել է, որ հետախուզական լավ տվյալները հաճախ կանխորոշում են պատերազմի ելքը: Ավելին՝ մարտական գործողությունների աճող արագությունը, տեխնիկական հագեցվածությունը և բազում այլ հանգամանքներ ավելի են բարձրացնում հետախուզա-

³ Անտառալեռնային տեղանքում ավիացիոն հետախուզության մարտավարական և օպերատիվ խորությունները դասակարգից փոքր են: Մարտական շփման համատարած գծերը հաճախ բացակայում են: Մեծ նշանակություն ունեն հատուկ դիվերսիոն ստորաբաժանումները, որոնց գործունեությունն ակտիվանում է նման տեղանքներում: Թվարկված պատճառներով նույնիսկ 5-10 կմ խորության մանրամասն հետախուզությունը կարող է օպերատիվ նշանակություն ունենալ զորամիավորման կամ ուղղության համար:

կան չընդհատվող տվյալների նշանակությունը:

ԱԹՄ-ների կիրառության պատմությունն ավելի հարուստ է մասնակի դեպքերով: Մասնակի կիրառման լավ օրինակ կարող է հանդիսանալ նաև հատուկ ԱԹՄ-ների կիրառումը՝ որպես նշանառու-խոցող միջոց («քիլեր»): ԱԹՄ-ները կահավորելով մեծ տրամաչափի դիպուկահար զենքերով՝ կարելի է ստանալ ցանկալի արդյունքներ: Նման խնդիրներ կատարելիս հնարավոր է, որ ԱԹՄ-ների մեկ համալիրն անգամ մասնակի կիրառման ժամանակ հասնի մեծ հաջողությունների: Այստեղ կարևորվում են համալիրի և ԱԹՄ-ների տեխնիկական հնարավորությունները: Եթե համալիրում լինեն մեկ-երկու ժամանակակից հետախուզական ԱԹՄ և մի քանի հարվածող ու մեկանգամյա օգտագործման ԱԹՄ, ապա կարելի է առաջինների հաղորդած տվյալների հիման վրա վերջիններով կատարել մարտական հարվածներ: Անհրաժեշտ է, որ հետախուզական ԱԹՄ-ն լինի հակառակորդի ՀՕՊ-ի ազդեցությունից դուրս, և երկու տեսակն էլ լինեն դժվար խոցելի: Մասնակի կիրառման փորձն ամբողջ աշխարհում, չնայած որոշակի բարդություններին, զնահատվում է բավականին բարձր:

Անօդաչուների կիրառության և կորուստների քանակային տվյալներն առաջին հայացքից կարող էին թվալ ոչ գոհացուցիչ՝ հատկապես ավանդական մարտական ավիացիայի տվյալների հետ համեմատած: Օրինակ՝ 1999 թ. Հարավսլավիայի դեմ պատերազմի ժամանակ ՆԱՏՕ-ի դաշնակիցներն ընդհանուր առմամբ կորցրել են 47 ԱԹՄ, որից ամենաշատը բաժին է ընկնում ԱՄՆ-ին՝ 17 ԱԹՄ, Անգլիային՝ 14, Գերմանիային՝ 7, Ֆրանսիային՝ 5 և այլն:

Կորցնելով նշված քանակությամբ ԱԹՄ-ներ՝ միևնույն է, զորքերը գրեթե բոլոր հրամանատարական օղակներում ապահովված էին տեղեկատվության ցանկալի բազայով: Ճիշտ է՝ պատերազմից հետո պարզ դարձավ, որ այդ բազան հարկավոր է մեծացնել: Այնուամենայնիվ, եթե հաշվի առնենք, որ այս սարքերն արժեն մարտական ինքնաթիռների ընդամենը 10-50%-ը, և որ խնայվել է առնվազն 40 օդաչուի կյանք, ապա կարելի է ընդունել, որ այս սարքերն իրոք ապահովում են տևական լուծում:

ԱԹՄ-ների կորուստներն ըստ պատճառների բաժանվում են մի քանի խմբերի: Առաջին տեղում շարժիչի պատճառով տեղի ունեցած կորուստներն են (37%), երկրորդ տեղում՝ ղեկավարման համակար-

զի պատճառով կորուստները (25%), երրորդ տեղում՝ օպերատորական սխալների պատճառով կորուստները (17%), այնուհետև՝ կապի պատճառով եղածները (11%) և այլ պատճառներով տեղի ունեցածները (10%)⁴: Փաստորեն, ԱԹՍ-ների տեխնիկական վիճակը և հուսալիությունը ցանկալի մակարդակի վրա չէին, քանի որ կորուստների հիմնական մասը վերաբերում է տեխնիկական գործոնին: ԱԹՍ-ների զարգացման երկարամյա ծրագրերում այս խնդիրը մասնագետների ուշադրության կենտրոնում է:

Ներկայումս արդեն պատկերն արմատապես փոխվել է: Մարտական կորուստներն այնքան էլ մեծ չեն, և դա լավագույնս ապացուցում են փաստերը: 1982 թ. իսրայելցիների կողմից ԱԹՍ-ների հաջող կիրառությունից հետո ԽՍՀՄ-ում կատարում են մի փորձարկում: «ՅՇՄ-23-4 Шилка»-ի փորձառու հաշվարկը կրակում է իրական ԱԹՍ-ների վրա և ոչ մի կերպ չի կարողանում խոցել այն: Սերբերը, օրինակ, ԱԹՍ-ների դեմ պայքարի համար լայնորեն կիրառում էին սովորական ուղղաթիռներ, որոնք թռչում, արագությամբ հավասարվում էին վերջիններիս և գնդացրով ոչնչացնում ԱԹՍ-ներին, սակայն արդյունավետությունը նշանակալի չէր:

Նկատի ունենալով այս ամենը՝ փաստենք, որ ԱԹՍ-ների դեմ պայքարն այնքան էլ դյուրին չէ, բայց մասնագետների կարծիքով՝ մարտական պայմաններում ԱԹՍ-ները, այնուամենայնիվ, նպատակահարմար է կիրառել 5000 մետր և ավելի բարձրությունների վրա: Նման բարձրության դեպքում զենիթահրանոթային միջոցները և ուղղաթիռներն այդքան էլ արդյունավետ չեն գործում: Բացի այդ, միջին չափերի ԱԹՍ-ները նման բարձրություններում մարդու զգայարանների համար դառնում են անտեսանելի և անլսելի:

Մասնակի կիրառության աճող ծավալները հիմք են տալիս մասնագետներին ավելի լուրջ վերաբերվելու ԱԹՍ-ների համակարգային և, որ ավելի կարևոր է, մարտական կիրառության հեռանկարին: Ներկայումս ԱԹՍ-ների հեռանկարայնությունն այլևս քննարկման առարկա չէ: Խնդիրը դրանց կիրառության մասշտաբների որոշման, կիրառման մարտավարական և ռազմավարական մոտեցումների, դրանց շնորհիվ մարտն ավելի կազմակերպված դարձնելու մեջ է:

⁴ Տես **Павлушенко М., Евстафьев Г., Макаренко И.**, Беспилотные летательные аппараты: история, применение, угроза распространения и перспективы развития, Москва, 2005, էջ 497:

Ինչպես նշեցինք, ԱԹՍ-ների հետախուզական մասնակի կիրառության ծավալներն ընթացքում դեռ կաճեն, սակայն ԱԹՍ-ներն ավելի հետաքրքիր են համակարգային կիրառության պարագայում: Այս դեպքում ԱԹՍ-ն ընդհանուր տեղեկատվական ապահովման կարևորագույն գործիքներից մեկն է: Այսինքն՝ մասնակի կիրառության ժամանակ ԱԹՍ-ն հանդես էր գալիս որպես ինքնուրույն միջոց՝ սահմանափակ խնդիրներով և հնարավորություններով, մինչդեռ համակարգային կիրառության դեպքում ԱԹՍ-ն հետախուզական թռիչքը կատարում է միաժամանակ մի քանի օղակների համար: Իր տված տեղեկությունը միաժամանակ ստանում են տարբեր համակարգեր ու գերատեսչություններ: Տեղեկատվության միջոցները կարող են ունենալ տարբեր նպատակներ և խնդիրներ: Գրանք կարող են լինել առանձին սարքեր՝ հանդիսանալով մեկ համակարգի բաղկացուցիչ մասեր, և կարող են համագործակցել: Այդ համագործակցությունը կարող է մեծապես կախված լինել ԱԹՍ-ների հաղորդած տեղեկություններից: Օրինակ՝ ԱԹՍ-ները, հետախուզելով տեղանքը, տվյալները միանգամից հաղորդում են և՛ կենտրոնակայան, և՛ հարվածային թռչող սարքերին, և՛ մոտակա հրետանային դիվիզիոնին:

ԱԹՍ-ները մեծ դեր կարող են խաղալ բազմաշերտ և անվիճելիորեն արդյունավետ օդային և հրետանային հարվածների կազմակերպման ու ճշտության ապահովման համար՝ կառավարելով հրթիռահրետանային կրակը և անհրաժեշտության դեպքում հակառակորդին խոցելով սեփական հարվածներով: Այստեղ հաջողությամբ կարող է կիրառվել ռուսական «P-90» ԱԹՍ-ն, որը, տվյալներ հաղորդելով իր արձակման կայանին, կուղորդվի «Смерч»-ի (9К58) հեռահար կրակը:

Հետախուզական բազմատեսակ համակարգերի և համալիրների կողմից ստացված տեղեկատվության համաձայն՝ մարտական ԱԹՍ-ները հասցնում են հարվածներ: Մարտական ԱԹՍ-ներն ավելի օպերատիվ գործելու համար կարող են հետախուզման ընթացքում արդեն գտնվել օդում, տվյալ կամ նշված մոտակա շրջանում և նշանակետի մասին հրամանատարական կետի հետ միաժամանակ ստանալ համաժամանակյա տեղեկություն: ԱԹՍ-ների համակարգային կիրառությունը հնարավորություն կտա ստացված հետախուզական տվյալների մշակումը և տարբեր ստորաբաժանումների

համագործակցությանը միտված գործողությունները մանրամասնելու՝ կրճատելով ժամանակը, նվազեցնելով նաև կապից սպասվող արտահոսքի վտանգը: ԱԹՄ-ների մարտական այդպիսի կիրառությունը շահագործման պարզության, տեղավորվելու հարմարավետության և արագության հաշվին մարտական գործողությունների ժամանակ կարող է անհրաժեշտ տեղամասում ապահովել քանակական առավելություն հակառակորդի ավիացիայի նկատմամբ: Նման խելամիտ կիրառությունը և տեխնիկական հնարավորությունները կարող են ապահովել հաղթանակ նույնիսկ դասական ինքնաթիռների և ուղղաթիռների նկատմամբ: Այսինքն՝ համագործային գործամիավորման հրամանատարը, ունենալով մարտական ԱԹՄ-ների 3-4 համալիր, կարող է նշված վայրում և նշված պահին ապահովել հարվածներ մինչև 40-50 ԱԹՄ-ներով: Հարվածները կարող են լինել մարտավարական և անգամ օպերատիվ մարտավարական խորությամբ, կիրառման զանազան խաբուսիկ, շեղող և օգնող հնարքներով, դասական ավիացիայի և հրթիռահրետանային հարվածների հետ համատեղ: 3-4 համալիրները ընդհանուր պետք է կազմեն մինչև 20 մեքենա, որոնք կարող են տեղաշարժվել նույնիսկ տարբեր խմբերով, ոչ միասին և գործել ոչ մեկ դիրքից:

Լեռնային շրջաններում կարևոր է նաև օդային դեսանտավորումը: Հաճախ մեկ-երկու տասնյակ անակնկալ դեսանտավորված մարտիկները, հայտնվելով քևերում կամ թիկունքում, կարող են խուճապի մատնել մեծ գործամիավորումներին: Սակայն օդային դեսանտավորումը լեռնային տեղանքում ևս դյուրին խնդիրներից չէ: Դեսանտավորման ժամանակ հսկայական նշանակություն ունի դեսանտավորման շրջանի հստակ պատկերի ստացումը: Անտառալեռնային խիտ և կտրտված տեղանքում մարտական գործողությունների վարման ժամանակ բարդանում է ավիացիայի կիրառումը՝ հատկապես պարտիզանական խմբերի դեմ պայքարում: Այստեղ պետք է ունենալ բարձրորակ հետախուզահարվածային հուսալիք համալիր: Անօդաչուների կիրառման լայն ոլորտ ՀՀ ՁՈՒ-ի համար կարող է հանդիսանալ այլ թռչող սարքերի՝ հատկապես ուղղաթիռների դեմ պայքարն օդում:

ՀՕՊ-ի համար լինելով թե իրական և թե կեղծ թիրախ՝ անօդաչուները կարող են ստեղծել տասնյակ ու հարյուրավոր նշանակետերի տպավորություն, այսինքն՝ մարտական ԱԹՄ-ները միաժամանակ

կարող են կիրառվել և՛ որպես հարվածող, և՛ որպես խանգարող միջոցներ: Օրինակ՝ տվյալ ուղղության վրա ավիացիայի հիմնական հարվածներից առաջ կիրառելով ԱԹՍ-ների խիտ մասսաներ՝ հնարավոր է հակառակորդին ստիպել բացահայտել իրեն, անհմաստ ծախսել հրթիռային ու հրանոթային զինամթերքի պաշարներ: Հիմնական հարվածն իրականացնող օդային հարձակման միջոցներն ավելի հանգիստ և անվնաս կատարեն մարտական առաջադրանքը: Նման համալիրների գործունեությունն այդպիսի լավ ապահովված ՀՕՊ-ի շրջաններում հնարավոր է՝ հաշվի առնելով դրանց դժվար հայտնաբերվելը և ոչնչացվելը:

Ներկայումս համագորային մարտն առանց արդյունավետ էլեկտրոնային կառավարման հնարավոր չէ պատկերացնել: Բազմաշերտ կառավարումն ապահովող տարրերից է հետախուզահարվածային ԱԹՍ-ն: Հետախուզահարվածային ԱԹՍ-ների կիրառության համար նշանակետեր կարող են հանդիսանալ հրետանային հզոր համալիրներն ու հրթիռային արձակման կայանները, որոնց հարվածային հզորությունը բավականին մեծ է և կարող է քայքայիչ ու կործանարար ազդեցություն ունենալ ինքնապաշտպանական ուժերի և խաղաղ բնակչության վրա: Նման համակարգերը դեռ բացազատման բնագծից հեռու ավելի դյուրին է հայտնաբերել ու ոչնչացնել փոքր ԱԹՍ-ներով, որոնք կարող են հաղթահարել հակառակորդի պաշտպանական բնագծերի զգալի խորությունները: Հրետանային և հրթիռային համալիրների նկատմամբ կարելի է կազմակերպել իսկական որս: Նշվածներից են մաս ինքնագնաց հրետանային կայանները, որոնք օժտված են կրակային դիրքը զբաղեցնելու և թողնելու մեծ արագությամբ, ինչի արդյունքում շատ դեպքերում դրանց հայտնաբերումից հետո ժամանակը չի բավականացնում կրակային այլ միջոցներով ոչնչացնելու համար: Հրետանային հզոր համալիրները, հրթիռային արձակման կայանները և ինքնագնաց հրետանային համալիրները ոչնչացնելու համար կարևոր նախապայման է հաղորդակցության հիմնական ուղիները (ճանապարհներ, երկաթգծեր, օդանավակայաններ) հսկողության տակ պահելը. չէ՞ որ այդ միջոցները, ըստ իրենց չափերի և շարժունակության, չեն կարող շարժվել ցանկացած տեղանքով: Հետախուզահարվածային համալիրներն արդյունավետորեն կարող են ոչնչացնել մաս հակառակորդի ավիացիան վերգետնյա տեղակայման ժամանակ: Այդպի-

սի ստորաբաժանումների դեմ պայքարելիս ԱԹՍ-ները կարող են կիրառել նաև հրկիզող մարտական մասեր, որոնք բավականին արդյունավետ են վերգետնյա բազավորված թռչող սարքերը և կենդանի ուժը ոչնչացնելիս:

Նոր սերնդի ամերիկյան հետախուզահարվածային ԱԹՎ-ները հանդիսանալու են ընդհանուր գլոբալ համակարգի մի մասը (արբանյակներ, AWACS-ներ, ԱԹՍ-ներ, ռադիոպայքարի միջոցներ և այլն): Այդ համակարգը միջոցների ընդհանուր համատեղ կիրառության ժամանակ ապահովելու է մեծ հուսալիություն և ճշտություն: Կարևոր է, որ նման համակարգի բաղկացուցիչ մասեր կազմող առանձին ԱԹՍ-ները ևս կարողանան ինքնուրույն կատարել մարտական խնդիրներ: Համակարգի ամբողջովին կամ մասնակի խափանման ժամանակ նման հնարավորությունը շատ կարևոր է: Կիրառման ձևերը և տեսակները շատ են: Հեռանկարում նույնիսկ քննարկվում է այն տարբերակը, երբ հարվածային ու խոցող տարատեսակ բոլոր միջոցները (հրետանային արկեր, հրթիռներ և այլն) հազեցած լինեն հետախուզական սարքավորումներով և կարողանան թռչելու ընթացքում տվյալներ հաղորդել մինչև թիրախին հասնելը (ինչպես հեռուստատեսային կառավարմամբ հրթիռները): Մարտավարական կործանիչն իրենից կարող է արձակել տասնյակ ԱԹՍ-ներ: Արձակված սարքերը կատարելու են միաժամանակ և՛ հետախույզի, և՛ խանգարողի, և՛ հարվածողի դեր՝ դրանով իսկ մաքրելով մարտավարական կործանիչի ճանապարհը օդային, վերգետնյա թշնամիներից:

Այս ամենը ցանցակենտրոն պատերազմների կամ նախորդող վիճակի արտահայտումներից է: Մեզ հարկավոր է ստեղծել մեր սեփական ցանցը, որը կախված չլինի ոչ մեկից, չնայած կարող է և ինտեգրվել ցանկացածի հետ: Նման ցանցը կարող է կառուցվել ինչպես թռչող սարքերի միջոցով, այնպես էլ առանձին, օրինակ՝ համապատասխան բարձունքների վրա տեղադրված տարատեսակ հնարավորությունների ակտիվ և պասիվ սարքերով: Հատկապես հետաքրքիր է այդ ամենի համակցությունը, այսինքն՝ ցանցը աշխատում է բոլոր հնարավոր միջոցների ընդհանրացմամբ, փոխլրացմամբ: Սեփական թռչող սարքերի, ցամաքային շարժական ու անշարժ, ակտիվ և պասիվ հետախուզական միջոցների շնորհիվ ստացված տվյալների ամբողջությամբ կարող ենք ունենալ մեր՝ սեփական ու կենսունակ

ցանցը, որից կարող են օգտվել գրեթե բոլոր գորատեսակները: Սակայն լավագույն ցանցը կարող են ապահովել թռչող սարքերը:

Արդեն նշեցինք, որ օդային ամբողջ տարածությունը հարկավոր է վերահսկել վերևից, ինչի համար կիրառվում են անրոստատները, օդապարիկները և դիրիժավները: Օդից թեթև միացությունների օգնությամբ թռչող սարքերը, ի տարբերություն ինքնաթիռների, արբանյակների և այլ ԱԹՍ-ների, ունեն երկու լուրջ առավելություն. դրանք բավականին էժան են, և դրանց օգտագործման ժամանակը մեծ է: Ներկայումս կիրառվող օդապարիկները, անրոստատները և դիրիժավները հիմնականում միջին չափերի են, այսինքն՝ ունեն մի քանի տասնյակ մետր երկարություն, մինչև 5-6 կմ բարձրանալու հնարավորություն և կարող են կրել մինչև 1 տոննա օգտակար բեռնվածություն: Նման անրոստատները հիմնականում կապված են լինում վերգետնյա սարքերի հետ երկար պարաններով: Թեկուզ այսպիսի համեստ հնարավորություններով՝ անրոստատները կարող են հետախուզել մինչև 300-400 կմ հեռավորություն: Այսինքն՝ դրանց վրա տեղադրված են ռադիո- և այլ հետախուզության սարքեր, որոնց հայտնաբերած տեղեկությունը հաղորդվում է համապատասխան մարմիններին:

Օդից թեթև միացությունների հիման վրա ԹՍ-ների միջոցով հակառակորդի տարածքի հետախուզությունն ունի մի քանի առավելություններ: Նախ՝ մեծանում են ՀՕՊ-ի հնարավորությունները, քանի որ օդային տարածքում թաքնված տեղեր քիչ են մնում, որոնք կարող էին օգտագործել ցածրաթռիչք ինքնաթիռները և ուղղաթիռները: Հետախուզող անրոստատը, կառուցված լինելով ոչ մետաղական նյութերից, գրեթե աննկատ է հակառակորդի ՀՕՊ-ի համար կամ առնվազն դժվար հայտնաբերվող, և այն օդ է բարձրացվում սեփական տարածքում՝ չվտանգելով իրեն: Վերջին կարևոր առավելությունն այն է, որ նման սարքերը չեն վախենում նաև օդային հոսանքներից, տուրբուլենտությունից և քամիներից, որոնք բնորոշ են լեռնային տեղանքին և կարող են ինչ-որ չափով ազդել ԱԹՍ-ների որոշ տեսակների վրա: Արտասահմանում լայնածավալ աշխատանքներ են ընթանում մեծ դիրիժավների ստեղծման ուղղությամբ, որոնք կարող են բարձրանալ մինչև 20 և ավելի կիլոմետր, օդում մնալ մի քանի ամիս, հետախուզել մինչև 1000 և ավելի կիլոմետր տարածություններ և ունենալ ինքնուրույն սնուցման աղբյուրներ՝ հիմնա-

կանում արևային մարտկոցների տեսքով⁵: Հայտնի են նման դիրիժավերի մի քանի նախագծեր, որոնք կոչվում են «SPA», «Berkut», «HAA», «LEMV» և այլն⁶: Այսքան մեծ դիրիժավերը ղեկավարման որոշ մարմինների օգնությամբ ավելի կայուն են օդային տատանումների հանդեպ: Մեծաչափ դիրիժավերը կարող են լինել հետախուզահարվածային հզոր հարթակներ (դրանցից կարող են արձակվել հրթիռներ) և միաժամանակ օդային ղեկավարման կետեր:

ԱԹՄ-ները, ըստ կառուցվածքի, լինում են շատ բազմազան. դրանք կառուցվում են ինքնաթիռային կամ ուղղաթիռային ամենաբազմազան սխեմաներով: ԱԹՄ-ների ստեղծման գործում գրեթե չի կիրառվել այնպիսի տեխնիկական լուծում կամ անբողիքնամիլ մոտեցում, որը չի կիրառվել դասական ԹՄ-ների մոտ: Ըստ էության՝ ԱԹՄ-ները հասարակ կառուցվածք ունեն: Ղեկավարման մարմինները և այլ առանցքային բաղադրամասերն աշխատում են ինչպես սովորական ինքնաթիռների և ուղղաթիռների մոտ: ԱԹՄ-ների ստեղծման համար պահանջվում են ավելի քիչ տեխնիկական ծավալուն համակարգեր ու նյութական միջոցներ: Դրանով է պայմանավորված մինի-ավիացիա ստեղծող պետությունների ակումբի մեծացումը: Ոչ մեծ և հզոր տվյալներ ունեցող ԱԹՄ-ների ստեղծման գործում լայնորեն կիրառվում են փայտե մասերը: Դրանց վրա տեղադրվող տարատեսակ հետախուզական սարքավորումները հիմնականում լինում են բլոկներով և շատ արագ փոխարինվում են: Առհասարակ ԱԹՄ-ները, ըստ բաղադրիչների, կառուցվում են բլոկներով, որպեսզի անհրաժեշտության դեպքում այս կամ այն բլոկն ամբողջովին ու հեշտությամբ փոխվի: Տվյալ դեպքում կրճատվում է վերանորոգման ժամանակը՝ միաժամանակ ավելացնելով վերանորոգելու հնարավորությունը: Ցանկացած չափերի (անգամ ամենահասարակ) ԱԹՄ-ների ստեղծման գործում ամենաբարդ խնդիրը համարվում է ղեկավարման համակարգի ստեղծումը: Էլեկտրոնային այն սարքավորումները, որոնց միջոցով ԱԹՄ-ն կատարում է իր բոլոր ֆունկցիաները, հաճախ լինում են չափերով մեծ, ծանր, անհուսալի, երկար տարածության վրա չեն գործում, հիմնական գործողություններն ավտոմատ չեն և այլն: Ոչ բոլոր պետություններին է

⁵ Տես **Бычков А.**, Применение аэростатных комплексов РЛР для охраны границы, *ЗВО*, №10, 2001, էջ 32-35:

⁶ Տես **Беляев В.**, Дирижабли плывут через XXI век, *Вестник Воздушного Флота*, январь-февраль, 2005, էջ 24-27:

հաջողվում ստեղծել նման լավ և հուսալի համակարգեր, որոնց գործողությունների զգալի մասն ավտոմատացված է: Պատճառն այն է, որ այս սարքերի հիմքում ընկած են տեղեկատվական տեխնոլոգիաները և միկրոէլեկտրոնիկան, որոնք բարձր գիտատեխնիկական արդյունաբերության հայելին են: Շատ կարևոր է, որ ԱԹՍ-ները դեկավարող օպերատորը՝ անհրաժեշտ բոլոր սարքավորումներով հանդերձ, տեղակայվի արագաշարժ ու ամենագնաց, հնարավորինս փոքր մեքենայի մեջ: Մարտական պայմաններում և անտառալեռնային տեղանքում նման հնարավորությունը շատ կարևոր է:

Թեթև ու հատկապես մարտական ԱԹՍ-ների ստեղծման գործում որպես շարժիչ կարելի է լայնորեն կիրառել էլեկտրոնային և գազային պտուտակավոր շարժիչները, որոնք անհրաժեշտ են միայն մեկ թռիչքի համար: Այդպիսի շարժիչները կքաղեցնեն փոքր տեղ և կունենան փոքր քաշ: Նման ԱԹՍ-ներով զինված մեկ համալիրը, որում կա մինչև 10 միավոր ԱԹՍ, կարող է արժենալ մինչև 5-10 մլն դոլար: Փոքր, սակայն լավ տվյալներ ունեցող ԱԹՍ-ների ստեղծման գործում առավել մեծ դժվարություն է ներկայացնում փոքրաչափ և հզոր տուրբոռեակտիվ շարժիչի ստեղծումը:

ՀՀ ՋՈՒ-ում նույնպես զգում են նման սարքերի կարիքը. մեր սահմանների վերահսկողության խնդիրն արդյունավետորեն կարելի է լուծել հենց այս սարքերի միջոցով⁷: ՕՀՄ-ների և ՀՕՊ-ի միավորված գորատեսակը մեծապես կարող է օգտվել զգալիորեն ավելի էժան ԱԹՍ-ների տրամադրած ծառայություններից: Ըստ որում, նկատառելով պետության ռազմատեխնիկական անկախությունը՝ նպատակահարմար է ԱԹՍ-ները, ինչպես և ցանկացած այլ սպառազինություն, ստեղծել սեփական միջոցներով և ոչ թե ներկրել արտասահմանից:

⁷ Մեր տարածաշրջանի համար առանձնահատուկ կարևորություն ունեն ԱԹՍ-ների որոշակի բնութագրեր. հարկավոր է, որ ԱԹՍ-ն ունենա ոչ պակաս քան 6 կմ թռիչքային բարձրություն, լինի ինքնանետիչ արձակմամբ, անկարգելով կամ հատուկ հարմարանքով վայրէջք կատարող, որպեսզի կախված չլինի թռիչքուղու պարտադիր առկայությունից:

ԱԹՄ-ների զարգացման ուղղությունները և մարտահրավերները

1969 թ. մի քանի հրեա զինվորականներ և ինժեներներ ռադիոհեռակառավարվող ավիամոդելների վրա տեղադրեցին նկարահանող սարք և փորձարկեցին: Արդյունքները գոհացուցիչ էին: Որոշ ժամանակ անց քանակը հետաքրքրվեց դրանցով և մի քանի ինժեներների գումար տրամադրեց նման սարք ստեղծելու նպատակով: Չնայած որ ամեն ինչ այնքան էլ հարթ չէր ընթանում, պետությունը մի կողմից՝ ամենագործուն կերպով խրախուսում էր նման սարքերի ստեղծման փորձերը (նույնիսկ այդպիսիք արտադրող ընկերությունների հիմնումը), մյուս կողմից՝ ԱՄՆ-ից գնում արդեն կիրառված ու փորձված սարքեր: Մի քանի տարի հետո, իհարկե, ամերիկյան փորձի և համապատասխան աշխատանքի համադրման արդյունքում իսրայելական նորաստեղծ ընկերությունները դարձան առաջատարն այս ոլորտում⁸:

Վրացական ՉՈՒ-ն վաղուց Իսրայելից գնել է մի քանի ԱԹՄ-ներ: Ըստ մամուլի հաղորդումների՝ 2008 թ. ընթացքում վրացական ՉՈՒ-ն կորցրել է նման մի քանի սարք: 2008 թ. մարտի 18-ին վրացական «Hermes-450» հետախուզական ԱԹՄ-ներն օդում ոչնչացվեցին արխազական ՀՕՊ ուժերի կողմից: Մեկ ամիս անց՝ ապրիլի 20-ին, նորից ոչնչացվեց վրացական կողմին պատկանող «Hermes-450» հետախուզական ԱԹՄ-ն, սակայն ի տարբերություն նախորդ անգամվա՝ այս անգամ հեռուստատեսությամբ ցուցադրեցին՝ ինչպես է հետախուզական սարքը կատարում տեսանկարահանում և անգամ նկարում իրենից քիչ հեռու և ներքև թռչող կործանիչը (հավանական է ռուսական «МиГ-29» կամ «Су-27»), որը, արձակելով «օդ-օդ» դասի հրթիռ, խոցեց նկարահանող ԱԹՄ-ին: Տեղի ունեցածը մեծ արձագանք ունեցավ: Մի քանի օր անց արխազական ՉՈՒ-ն դարձյալ հայտարարեց, որ խոցել են ևս մեկ ԱԹՄ, որը զինված է եղել «օդ-օդ» դասի հրթիռով:

Ադրբեջանը նախկինում Իսրայելից ձեռք էր բերել «Aeronautics Defense Systems Ltd.» ընկերության «Orbiter» և «Aerostar» ԱԹՄ-ները, որոնք բազմիցս կիրառվել են հայ-ադրբեջանական զինված ուժերի շփման գոտում: Այսօր արդեն կան այս ԱԹՄ-ների մարտական տարատեսակները: Ադրբեջանն իսրայելական ընկերությունների

⁸ Կարծում ենք՝ վաղուց արդեն հրամայական է, որ այս փորձից օգուվի նաև Հայաստանը:

հետ համատեղ արտադրում է սովորական և նույնիսկ մարտական ԱԹՍ-ներ⁹: Մենք դրանում համոզվեցինք ապրիլյան պատերազմի ժամանակ: Բացի այդ, ադրբեջանական բանակը համալրվում է նաև մարտական ԱԹՍ-ներով¹⁰: Մարտական ԱԹՍ ստեղծելը դյուրին գործերից չէ: Արդեն նշել ենք, որ աշխարհում մոտավորապես 100 պետություն զբաղվում է ԱԹՍ-ների ստեղծման աշխատանքով, սակայն լիարժեք մարտական ԱԹՍ-ներ ներկայումս արտադրում են միայն ԱՄՆ-ն և Իսրայելը:

Ադրբեջանը մնան սարքերի ձեռքբերման համար պայմանագիր է կնքել նաև թուրքական TAI (Turkish Aerospace Industries, Inc) ընկերության հետ, որն ստեղծում է «Turna» ԱԹՍ-ները: Ավելին՝ ադրբեջանցի սպաները Թուրքիայում մասնագիտական պատրաստություն են անցնում՝ ղեկավարելու «Turna» սարքերը: Իհարկե, թուրքական արտադրության ԱԹՍ-ները որակական չափանիշներով չեն կարող համեմատվել իսրայելականների հետ, բայց դրանք ևս հարկ եղած դեպքում կարող են օգտագործվել որպես մարտական-հարվածային միջոցներ:

Ադրբեջանական հետախուզական ԱԹՍ-ները հայկական տարածքներում թռիչքներ կատարել են¹¹: Իհարկե, եղան այս փաստերը հավաստող և հերքող բազում տեղեկություններ, սակայն մեր զինվորականները սեպտեմբերի 12-ի խոցումից հետո նույնպես խոստովանեցին այդ փաստը: Աշխարհում վաղուց են կիրառվում ԱԹՍ-ներ, և բազում անգամ ապացուցվել է, որ ավանդական, հին զենիթային միջոցներով դրանց դեմ պայքարելն անարդյունավետ է: 1960-ական թվականներից շատ փորձեր են կատարվել այդ ուղղությամբ, և արդյունքները գաղտնիք չեն¹²: Նույնիսկ վերջին դեպքերն Օսիայում և Աբխազիայում ապացուցեցին, որ դրանց դեմ պայքարը պահանջում է լուրջ վերաբերմունք: Որոշ փոքր զենիթային համալիրներ երբեմն

⁹ Տես Крупнейшая военная компания Израиля открыла представительство в Азербайджане, 06.10.2009, http://www.aze.az/news_krupneyschaya_voennaya_kompan_26137.html, հղվել է 19.11.2017 թ.:

¹⁰ Տես В инвентарь ВС Азербайджана будут включены вооруженные тактические беспилотные летательные аппараты, <http://ru.aza.az/news.php?id=202577>, հղվել է 19.11.2017 թ.:

¹¹ Տես Над Арменией и Карабахом летают азербайджанские беспилотники?, 09.09.2010, <http://www.regnum.ru/news/polit/1323621.html>, հղվել է 19.11.2017 թ.:

¹² Տես Հովհաննիսյան Ա. Կ., Մի քանի հարցեր Ավիացիայից, Երևան, 2009:

անգոր են, մեծերն էլ կարող են խոցել, բայց քանկարժեք են¹³:

Փաստորեն, ադրբեջանական ղեկավարությունը, յուրացնելով սովորական ԱԹՄ-ների հնարավորությունները, առանց ժամանակ կորցնելու անցում կատարեց դեպի մարտական ԱԹՄ-ներ, որոնց հնարավորություններն անհամեմատ ավելի մեծ են: Մենք, իհարկե, չգիտենք՝ արդյոք նախկին ԱԹՄ-ներն ունեն այն բոլոր հնարավորությունները, որոնք ունեն պատերազմներում լայնորեն կիրառվող համանման ամերիկյան, իսրայելական սարքերը: Խոսքը, իհարկե, հետախուզության տարբեր ձևերի, այլ համակարգերի հետ համագործակցության հնարավորությունների (տարատեսակ ինքնաթիռներ, հրետանային համակարգեր և այլն) մասին է: Դժվար քե ադրբեջանական ԱԹՄ-ներն այդքան հստակ ինտեգրված լինեն այդ համակարգերի հետ, սակայն տվյալ դեպքում դա մեծ բան չի փոխում: Այդ ամենն ընդամենը ժամանակի հարց է, մարտական պատրաստության մակարդակի և մոտեցման խնդիր: Այս գործընթացն աշխարհում ունեցել է ավանդական զարգացում: ԱԹՄ-ները նախ կատարել են սովորական հետախուզություն, հետո հետախուզություն են կատարել որոշակի համակարգի մեջ, այսինքն՝ միաժամանակ օգնել են այլ միջոցների: Դրանք կարող են լինել հարվածային որոշակի համալիրներ, կապի, ռադիոպայքարի և այլն: Հետո դրանք անցել են հաջորդ փուլ, հանդիսացել են հարվածային միջոցների մի մասնիկը կամ հենց միջոցը, այսինքն՝ հետախուզահարվածային միջոցը, իսկ ավելի առաջ գնալու համար Ադրբեջանին դեռ շատ վաղ է:

Մարտական ԱԹՄ-ների դեպքում Ադրբեջանը կստանա բավականին հզոր միջոցներ, որոնց դեմ պայքարելը լուրջ խնդիր է: Նույնիսկ թուրքական «Turna» ԱԹՄ-ները բավականին լուրջ միջոցներ են հարվածներ հասցնելու համար: Փորձը ցույց է տալիս, որ այս ԱԹՄ-ներն իրենց հնարավորություններով և տեխնիկական հատկանիշներով շատ նման են թևավոր հրթիռներին (այսուհետև՝ ԹՀ), որոնց դեմ պայքարելը ցանկացած ՀՕՊ-ի համար ամենաբարդ խնդիրներից մեկն է: Վերջին տեղային պատերազմների փորձը ցույց է տվել, որ ԹՀ-ները շատ հզոր հարվածային միջոցներ են, իսկ դրանց դեմ պայքարը շատ բարդ է¹⁴:

¹³ Տես **Лунёв А., Ращепкин К.**, «Красная звезда», 02.12.2008, http://www.redstar.ru/2008/12/02_12/1_03.html, հղվել է 19.11.2017 թ.:

¹⁴ Տես **Հովհաննիսյան Ա. Կ.**, Մի քանի հարցեր Ավիացիայից, Երևան, 2009, **Հովհաննիսյան Ա. Կ.**, Օդային գերակայություն, Երևան, 2010:

Վերջաբան

Աղբբեջանական մարտական ԱԹՍ-ների գործողություններն անմիջապես առաջնագծում մեզ արդեն ծանոթ են. դրանք բավականին վտանգավոր են և դժվար խոցվող թիրախներ: Աղբբեջանն այսօր արդեն կարող է ունենալ 100 և ավելի միավոր մարտական ԱԹՍ-ներ, որոնք իրականում կլինեն օպերատիվ-մարտավարական խորության վրա գործող ԹՀ-ներ: Նույնիսկ թուրքական վերը նշված ԱԹՍ-ները կարող են հարվածներ հասցնել մինչև 50-100 կմ խորության վրա: Կարծում ենք՝ դժվար չէ հաշվել, թե Նախիջևանից կամ Դազախից 100 կմ-ի դեպքում որտեղ կարելի է հարվածներ հասցնել: Սովորական թռչող հարվածային սարքերին խոցելու համար՝ ՉՀՀ-ները ծախսում են 3-5 հրթիռ, այն էլ հարաբերական բարենպաստ պայմաններում: Նման սարքերին, որոնք թռչում են բավականին ցածր բարձրության վրա և օդային իրադրության բարդացված պայմաններում, խոցելու համար վերգետնյա զենիթային միջոցներին հարկավոր կլինեն առնվազն 5-7 հրթիռ՝ չհաշված այն հանգամանքը, որ սովորաբար նման թռչող սարքերի դեմ պայքարում են միայն նոր սերնդի ՀՕՊ միջոցները, որոնք ունեն ոչ ավելի, քան 8-10 վայրկյան հակազդեցության ժամանակ: Նման միջոցների առկայությունն այսօր չափազանց կարևոր է, մինչդեռ ՀՀ ՁՈւ-ն այդ միջոցներից չունի:

Նկատի ունենալով վերոնշյալը՝ անհապաղ պետք է զարկ տալ համապատասխան մարտական ԱԹՍ-ների զարգացմանը: Դիշտ կլինի այս փուլում սեփական նախագծերի հետ ձեռք բերել նաև արտասահմանյան մոդելներ: Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է մտածել բազմաֆունկցիոնալ, համատեղված լեռնային պայմանների համար ավելի հարմար ՀՕՊ-ի մասին: ՀՀ ՀՕՊ համակարգը բավականին զարգացած է տարածաշրջանի մակարդակի համար, սակայն ապագա մարտահրավերների համար հարկավոր է մտածել հիմնականում փոքր և շարժական, հակազդեցության նվազագույն ժամանակ ունեցող համալիրների մասին, առաջին հերթին՝ կործանիչ ինքնաթիռների, արագ արձագանքող ՀՕՊ և Ռ-ԷՊ միջոցների մեկտեղման մասին: Բոլոր այս միջոցառումները պահանջում են խնդրի համակողմանի և խորը վերլուծություն:

Մենք 2010-2012 թթ. բազմիցս անդրադարձել ենք ԱԹՍ-ների

կարևոր դերակատարությամբ¹⁵, իսկ 2016 թ. հունվարին նշել էինք, որ Ադրբեջանն անցում է կատարում մարտական ԱԹՄ-ներից, ինչը կարող է լուրջ առավելություն տալ նրան¹⁶: Այժմ էլ նշում ենք, որ հետագա քայլերը կարող են բերել համակարգային կիրառության, ինչը հրետանու և օդուժի հետ ինտեգրման բարձր մակարդակի շնորհիվ կարող է մեծ առավելություն տալ ադրբեջանական բանակին:

ԱԹՄ-ները շատ հեռանկարային թռչող սարքեր են: ԱԹՄ-ները, ի սկզբանե լինելով թռչող սարքերի մի հասարակ տեսակ, վերաճել են ռազմավարական խնդիրներ կատարող համալիր միջոցների: Ուշադրության արժանի է այն, որ դրանք, շնորհիվ իրենց ոչ մեծ արագության, մարտական մասի փոքր չափերի և այլ բնութագրերի, տեղավորվում են ավանդական մարտավարական օդակի սպառազինությունների չափանիշների մեջ՝ ելնելով տեղեկատվական այն հզոր բազայից, որը տրամադրում են առանց ժամանակային ձգձգման: Շնորհիվ տրամադրված տեղեկատվության, օպերատիվ և ռազմավարական համակարգերի հետ համագործակցության անհրաժեշտության, ինչն ապահովում է մարտի ղեկավարման ճկունություն, անօդաչուները վերաճել են ռազմավարական միջոցների: Ասել է թե՛ այս հասարակ ու պարզ մեքենաները լուծում են բարդ և կարևորագույն խնդիրներ: Առաջիկայում ամերիկյան ավիակիրների ամենահեռահար հետախուզական միջոցները կարող են դառնալ ԱԹՄ-ները, որոնք կգործեն մինչև 1000-1500 կմ հեռավորության վրա:

Ժամանակակից ՕՀՄ-ների զանգվածային կիրառմամբ հենց մարտական գործողությունների սկզբից հնարավոր է հաղթանակ ունենալ: Կիրառության մասսայականությունն աննախադեպ է¹⁷: Առաջին էշելոնի զորքերն այնքան արագ են շարքից դուրս գալիս, որ երկրորդ էշելոնը կամ պահեստային ուժերը չեն հասցնում միջամտել¹⁸: Խրամատային ամուր, պասիվ պաշտպանությունը, որը

¹⁵ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ա.**, Անօդաչու թռչող սարքերի կիրառության հեռանկարները մեր տարածաշրջանում. 24.06.2010, http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=4892, հղվել է 19.11.2017 թ.:

¹⁶ Տե՛ս Ռազմարվեստ, Հ1. Օդային գերակայություն /**Հովհաննիսյան Ա.**, Երևան, հեղինակային հրատարակություն, 2016. էջ 508:

¹⁷ Տես **Захаров А. Н.**, Операция “Лис пустыни”: развитие стратегии и оперативного искусства, Военная мысль, 1999, N5, էջ 70:

¹⁸ Տես **Вахрушев В. А.**, Локальные войны и вооруженные конфликты: характер и

կարծրատիպ է դարձել, արդեն չի կարող ապահովել հուսալի պաշտպանություն¹⁹: Հարձակողական դատողությունը հակամարտության ժամանակ դառնում է գերակայող²⁰: Ամբողջ աշխարհն անցնում է հիմնական ստորաբաժանումների փոփոխման: ՕՀՄ-ների, ԹՄ-ների և այլ համակարգերի հազեցվածության արդյունքում հիմնական դարձող բրիգադներն ավելի մեծ հարվածային ու շարժունակության հնարավորություններ ունեն, քան նախկին դիվիզիաները: **Մարտական գործողությունների ծանրության կենտրոնը վաղուց գետնից շարժվում է դեպի երկինք:** Այս պարզ ճշմարտության ընկալումը կարող է հաղթանակներ ու գերակայություն ապահովել ապագայում և հակառակը՝ կորուստներ պատճառել այն չընդունելու դեպքում:

Մենք, որպես կանոն, ուշադրություն ենք դարձնում ցամաքային զինատեսակների և զորատեսակների զարգացմանը, իսկ ԹՄ-ների, ՕՀՄ-ների զարգացումը թերի է կամ լավագույն դեպքում լիովին արտացոլում է ռուսական ՋՈւ-ի ընդհանուր մոտեցումը: Այսպիսի ուշադրությունն ՕՀՄ-ների նկատմամբ չի կարող լինել բավարար, քանզի այս զինատեսակները կարևոր են, և օրեցօր դրանց դերն ու նշանակությունն ավելի են մեծանում:

Հասկանալու համար մյուս սարքերի դերն ապագա պատերազմներում՝ անհրաժեշտ է պատկերացնել ապագայի պատերազմների մոդելը: Միգուցե երբեք պատերազմները չվերածվեն ֆանտաստիկ ֆիլմերի: Ամենակատարյալ ռոբոտն անգամ չի կարող փոխարինել մարդուն, քանի որ ոչ մի ռոբոտ ստեղծագործաբար չի կարող մտածել, իսկ դա մարդուն շահեկանորեն տարբերում է ցանկացած մեքենայից: Սակայն հուսալի և արագագործ համակարգերը կարող են մարդուն բավականին օգնել մարտի դաշտում: 5-րդ սերնդի պատերազմները միգուցե չափորոշիչ չդառնան մեզ համար, սակայն դրանց թելադրած կանոններն անտեսելը հանցավոր է: Յուրաքանչյուր դարաշրջանում գերակայող մի գորատեսակ իր նշանակությամբ թելադրում է մարտավարության ձևաչափը: Փոփոխվում է պատերազմի վարման ավանդական պատկերացումը, գալիս են նոր

влияние на военное искусство, Военная мысль, 1999, № 4, էջ 28:

¹⁹ Տես **Воробьев И. Н.**, Какие войны грозят нам в будущем веке?, Военная мысль, 1997, № 2, էջ 18–24:

²⁰ Տես **Печуров С. Л.**, Революция в военном деле взгляд с Запада, Военная мысль, 1997, № 4, էջ 73–80:

գաղափարներ ու մտեցումներ: Ապագա պատերազմները «ցանցահարթակակենտրոն» են լինելու, որտեղ ԱԹՍ-ներն արդեն իսկ չափազանց կարևոր դեր են ստացել: Հարկավոր է ճիշտ հասկանալ դրանց շունչը, սեփական լուծումներ ունենալ և ոչ թե սպասել այդ փոփոխություններին: ԱԹՍ-ները միայն նոր տեսակի ԹՍ-ներ չեն. դրանք գալիք պատերազմներում նոր տեսակի ավիացիա են: Ադրբեջանական բանակի սպառազինության մեջ եղած մեծաթիվ ու տարատեսակ ԹՍ-ներին եթե ավելանան մեծ քանակի ԱԹՍ-ներ, սպա մարտական գործողությունների ժամանակ կարող են ապահովել օդային գերակայություն, ինչն էլ իր հերթին հաղթանակի գրավական է:

ԱԹՍ-ների դեմ պայքարի լավագույն ճանապարհը միասնական ու համակարգային աշխատող ՀՕՊ-ն է, որի գլխավոր դերակատարը կործանիչ ինքնաթիռներն են, իսկ այդ բոլորին լայնորեն ինտեգրված են Ռ-ԷՊ համակարգերը: Մեզ համար այստեղ էական են ՀՕՊ-ՌՕՈւ-երի միասնական զորատեսակ դառնալը և կործանիչ ինքնաթիռների ձեռքբերումը, այնուհետև այդ ամենի ինտեգրումը Ռ-ԷՊ համակարգերի և թվային կառավարման համակարգի հետ:

Բանալի բառեր - ԱԹՍ, ԹՍ, ՕՀ, ՀՕՊ, Ռ-ԷՊ, ՁՈւ, օդուժ, ինքնաթիռ, կործանիչ, օդապարիկ, պարերազմ, հաղթանակ, հարչակում, պաշտպանություն, բանակ, հրաման

АРЦРУН ОВАННИСЯН - РОЛЬ И ПРИМЕНЕНИЕ БПЛА В СОВРЕМЕННЫХ ВОЙНАХ

Беспилотные летательные аппараты очень перспективны. Являясь изначально обычным видом летательных аппаратов, сегодня БПЛА переросли в комплексные средства решения стратегических задач. Победа становится возможной благодаря массовому применению современных СВН с самого начала боевых действий. Массовость применения беспрецедентна. Центр тяжести боевых действий уже давно переместился с земли в воздух. Сегодня войны 5-ого поколения уже утверждены. Меняется традиционное представление о ведении войн, привносятся новые идеи и подходы. Будущие войны будут сетеплатформочентричными, где БПЛА будут играть крайне важную роль. Необходимо понимать их природу и иметь собственные решения, вместо того чтобы просто ждать этих пере-

мен. БПЛА не являются сугубо новым видом летательных аппаратов: это новый вид авиации в будущих войнах. На вооружении азербайджанской армии есть большое количество летательных аппаратов. Если к ним прибавиться еще и большое количество БПЛА, то во время военных действий, это может обеспечить воздушное превосходство, что в свою очередь является гарантией победы. Самым эффективным средством борьбы против БПЛА является единая и систематизированная ПВО (ударной силой которой являются самолеты-истребители) с широкой интеграцией РЭБ систем. В этом ключе существенным для нас являются трансформация ПВО-ВВС в единый род войск и приобретение самолетов-истребителей, после чего интеграция всего этого с системами РЭБ и цифрового командования.

***Ключевые слова:** БПЛА, ЛА, ПВО, РЭБ, ВС, военная авиация, самолет, истребитель, воздушная атака, дирижабль, война, победа, наступление, оборона, армия, приказ*

ARTSRUN HOVHANNISYAN - THE ROLE OF UAVS IN MODERN WARFARE

UAVs are very prospective AVs. Initially being just an ordinary type of AVs, UAVs have grown up to complex weapons for performing strategic tasks. Due to massive implementation of modern MAAs it has become possible to gain a victory right from the beginning of combat operations. The massiveness of performance is unprecedented. The gravity center of the combat operations has been transferred from ground to air long time ago. Today the wars of 5th generation have already been insured. The traditional notions of running a war are being replaced by new ideas and approaches. Future wars are going to be network platform-centric with a very important role given to UAVs. It is vital to properly understand their nature and to have own solutions instead of waiting for changes. UAVs are not just new type of AVs, they are new type of aviation in upcoming wars. In case of increase in numbers of UAVs in Azerbaijani army's large and diverse armament, there can arise air superiority during combat operations, which can lead to a victory. The most effective way for fighting against UAVs is the united and systematic operating AAD, where the main role is given to fighter jets with the wide integration of RES systems. Here the essential part for us is the creation of joint unit of AAD-MAF, acquisition of fighter jets and afterwards integration of all of this with RES and digital management systems.

***Key words:** UAV, AV, anti-aircraft warfare, armed forces, military aircraft, fighter aircraft, air attack, airship, war, victory, offensive, defense, army, command*

Բովանդակություն

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աննա Բաբայան

«ԽՈՋԱԼՈՒԻ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ»
ԱԴԲԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՍԻՖԻ ՇՈՒՐՋ..... 3

Անուշ Ամիրբեկյան

ԼԵՈՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔԱՂԻ ՁԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ԸՆԹԱՅՔԸ 1991 Թ. ՀՈՒՆԻՍԻՑ
ՄԻՆՉԵՎ 1992 Թ. ՄԱՅԻՍ 22

Էրիկ Դավթյան

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ՀԱՄԵՄՏԱՏԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ. ԲԱՑԱՏՐԵԼՈՎ
ՀԱԿԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 37

ԲԱՆԱԿ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Արծրուն Հովհաննիսյան

ԱԹՄ-ՆԵՐԻ ԴԵՐՆ ՈՒ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԴԻ
ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐՈՒՄ..... 49

Սերոբ Բազիկյան

ՉԺՈՒԳԵ ԼՅԱՆԻ ՌԱԶՄԱՐՎԵՍՏԸ..... 70

Էդգար Էլբակյան

ՊԲ 23524 ՉՈՐԱՄԱՍԻ ՄԱՍՆԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ 2016 Թ.
ԱՊՐԻԼՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ..... 84

Վլադիմիր Պողոսյան

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ՉՈՐՐՈՐԴ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆ ԱՊՐԻԼՅԱՆ ՄԱՐՏԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԵՐԻՆ..... 93

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԵՎ ԳԼՈՔԱԼ ՉԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐ

Վարուժան Գեղամյան

«ՆՈՐ ՌԵԻՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿԸ». Ռ. Թ. ԷՐԴՈՂԱՆԻ ԱՆՉԻ
ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ..... 101

Վիկտոր Բոչարով
 ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՍԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
 ՆՈՐ ՀՈՐԻՉՈՆՆԵՐ 112

Էդգար Էյբսկյան
 ԹՈՒՐԲԻԱՅԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՀԵՏ
 «ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԳԱՐՆԱՆ» ՀԱՄԱՇԱՐՈՒՄ 118

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

Ալվինա Աղաբաբյան
 ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ
 ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ՍԱՄՈՒԼՈՒՄ 141

Սամվել Մարտիրոսյան
 ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՀԱՔԵՐԱՅԻՆ
 ՆԵՐՈՒԺԻ ՍԱՄԻՆ 165

Գավիթ Չամայան
 ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ՀԵՏ ՀԱԿԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ.
 ՃՇԳՐԻՏ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՂ ԵԶՐՈՒՅԹՆԵՐԻ
 ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՁ 171

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՀ ԼԱԲՈՐԱՏՈՐԻԱ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՄՏՐԱՏԵՊ

*Տարեկան ամփոփիչ հանրապետական գիրաժողովի
հոդվածների ժողովածու*

1(1)

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Աղաբաբյանի
Սրբագրումը՝ Ա. Աղաբաբյանի

Տպագրված է «ՄԻՍՄԱ» ՍՊԸ-ում:
ք. Երևան, Հանրապետության 49, 7/1

Ստորագրված է տպագրության՝ 18.07.2018:
Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մամուլը՝ 11.25:
Տպաքանակը՝ 150:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
www.publishing.am